

STRUKTURA I POZIOM INTELIGENCJI EMOCJONALNEJ U MŁODZIEŻY NIESŁYSZĄCEJ

Inteligencja emocjonalna pozwala ludziom na rozpoznawanie własnych i cudzych emocji oraz wykorzystywanie ich w codziennym życiu jako cennych informacji warunkujących odnoszenie sukcesów w kontaktach społecznych. Nieadekwatność w rozpoznawaniu emocji oraz brak umiejętności ich kontrolowania może w znaczny sposób wpływać na stosunki międzyludzkie i umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych. Wada słuchu niesie za sobą różnego rodzaju konsekwencje, zarówno w funkcjonowaniu emocjonalnym, jak i społecznym.

W artykule zaprezentowane zostały wyniki badań dotyczące inteligencji emocjonalnej i rozpoznawania ekspresji mimicznej przez młodzież niesłyszącą. Wyniki badań zostały zebrane za pomocą dwóch narzędzi: samoopisowego Kwestionariusza INTE oraz Skali Inteligencji Emocjonalnej – Twarze SIE-T. Badaniem zostało objętych 80 uczniów szkół średnich, w tym 40 słyszących i 40 niesłyszących posługujących się językiem migowym. Do analizy istotności wyników użyto metody ilościowej, testu t-studenta dla prób niezależnych.

Badania wykazały, że zarówno w poziomie inteligencji emocjonalnej, jak i poziomie poszczególnych zdolności, które tworzą jej strukturę, takich jak: rozpoznawanie emocji, wykorzystywanie ich do wspomagania myślenia i działania oraz rozpoznawanie ekspresji mimicznej, osoby niesłyszące osiągają niższe wyniki od osób słyszących. Ponadto osoby niesłyszące z rodzin niesłyszących, w których podstawowym sposobem komunikacji jest język migowy, uzyskały lepsze wyniki w zakresie zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej od osób niesłyszących z rodzin słyszących.

Przeprowadzone badania wskazują na potrzebę szerszej edukacji emocjonalnej oraz intensywniejszego wspierania rozwoju funkcji społeczno-emocjonalnych u młodzieży niesłyszącej.

Słowa kluczowe: niesłyszący, inteligencja emocjonalna, mimika

Wprowadzenie

Rozpoznawanie emocji i zdolność do ich regulowania oraz odpowiedniego wykorzystywania w życiu umożliwiają zaspokajanie podstawowych potrzeb, a także realizowanie rozwojowego potencjału jednostki w zgodzie z normami społecznymi przy jednoczesnym utrzymywaniu pozytywnych relacji z innymi ludźmi (Schaffer, 2006; Sameroff, Lewis, Miller, 2000). Adekwatne rozpoznawanie emocji innych ludzi wpływa na dokładniejszy wgląd w siebie i lepsze zrozumienie własnych emocji. Kompetencja emocjonalna, czyli współistniejące komponenty ekspresji emocji, wiedzy na temat emocji oraz zdolności do monitorowania i modyfikowania emocji, stanowi podstawę sukcesów w kontaktach

społecznych (Denham, Zinsser, Bailey, 2011). Na rozwój inteligencji emocjonalnej mają wpływ zarówno biologiczne uwarunkowania, jak i środowisko społeczno-wychowawcze. Zmysł słuchu w znaczący sposób przyczynia się do odczytywania emocji na podstawie prozodycznych elementów wypowiedzi ustnej. Można byłoby więc wnioskować, iż brak lub niewielkie kompetencje językowe oraz nierozwinięta pamięć logiczno-słowna wpływają na trudności w rozpoznawaniu, kontrolowaniu i wykorzystywaniu emocji. Czy zatem tak jest? Czy ograniczenie w percepcji słuchowej wpływa na poziom inteligencji emocjonalnej? Jak niesłyszący radzą sobie z odczytywaniem ekspresji mimicznej? Są to ważne pytania, na które odpowiedzi mogą przyczynić się do zwrócenia uwagi na rozwój kompetencji społeczno-emocjonalnych dzieci niesłyszących, gdyż jest to istotny obszar funkcjonowania, stanowiący bazę harmonijnego funkcjonowania jednostki.

Inteligencja emocjonalna

Inteligencja emocjonalna zdefiniowana i opisana została stosunkowo niedawno, bo na początku lat 90. XX w. Jack Mayer, Peter Salovey i David R. Caruso stworzyli model zdolnościowy inteligencji emocjonalnej (Salovey, Sluyter, 1999), w którym zdefiniowali ją jako zbiór umysłowych zdolności człowieka, głównie umiejętności rozpoznawania oraz rozumienia emocji własnych i innych ludzi, a także umiejętności wykorzystywania emocji w myśleniu i działaniu. Jest to model, który ukazuje inteligencję emocjonalną w praktycznym ujęciu.

Według tych autorów w skład inteligencji emocjonalnej wchodzi umiejętności prawidłowej percepcji emocji, trafnej oceny emocji, właściwego wyrażania emocji, dostępu do uczuć i umiejętność ich wyzwalania w sytuacjach, kiedy mogą one wspomóc proces myślenia, rozumienia emocji i wiedzy emocjonalnej, świadomego regulowania emocji w celu wspomagania rozwoju emocjonalnego i intelektualnego (tamże).

Zdolności te można pogrupować w cztery wymiary, a w każdym z nich możliwe jest wskazanie kolejno po sobie występujących w procesie rozwojowym stopni dojrzałości emocjonalnej. Wszystkie te wymiary tworzą globalny poziom inteligencji emocjonalnej. Można przypuszczać, że ten proces rozwojowy szybciej przebiega u osób o wyższej inteligencji emocjonalnej, a także, że te osoby osiągną wyższy etap tego rozwoju.

Pierwszy z wymienionych wymiarów obejmuje zdolności podstawowe, dotyczące rozpoznawania, rozróżniania i wyrażania emocji. Percypowanie emocji polega na dostrzeżeniu sygnału emocjonalnego, skupianiu na nim uwagi oraz interpretacji, czyli rozszyfrowaniu tego bodźca. Sygnały emocjonalne kryją się w mimice, postawie i ruchach ciała, tonie głosu, sztuce oraz wytworach kultury. Osoby cechujące się inteligencją emocjonalną, oprócz tego, że prawidłowo rozpoznają emocje, czerpią z nich również informacje, które determinują ich przyszłe sądy i zachowania.

Drugi wymiar dotyczy asymilowania emocji w przebiegu procesów poznawczych. Skupia się na tym, jak emocje mogą być wykorzystywane w celu efektywnego rozwiązywania problemów, podejmowania decyzji i twórczego myślenia. Dla lepszego zrozumienia emocji są one przez nas generowane, odczuwane, poddawane analizie, testowaniu i manipulacji. Mayer i Salovey (tamże) nazwali

to „emocjonalnym teatrem umysłu”, w który wyposażony jest każdy człowiek. Podejmowanie odpowiednich decyzji i wybór alternatyw w życiu w dużej mierze uzależnione są od tego, jak precyzyjnie i realistycznie w naszym umyśle funkcjonuje ten mechanizm. Wymiar ten zwraca też uwagę na rodzaje nastroju oraz wpływ jego zmian na rozumowanie, rozwiązywanie problemów oraz przyjmowanie różnych perspektyw i odmiennych punktów widzenia w danej sytuacji.

Trzecim wymiarem inteligencji emocjonalnej jest poznawcze przetwarzanie emocji, czyli świadome zwracanie uwagi na emocje swoje i innych oraz na ich rozumienie. Istotnymi zdolnościami związanymi z tym wymiarem są: słowne nazywanie emocji, znajomość związków między emocjami, rozumienie złożonych stanów emocjonalnych, przewidywanie pojawiających się i zmieniających emocji oraz rozumienie emocjonalnego znaczenia sytuacji i zachowań ludzi.

Ostatnim najwyższym komponentem inteligencji emocjonalnej jest świadoma regulacja emocji, czyli efektywne modyfikowanie emocji własnych i innych. Umiejętności dotyczące tego wymiaru to świadome angażowanie się lub dystansowanie od emocji i ich znaczenia, otwartość na pozytywne oraz negatywne przeżycia emocjonalne, a także ich monitorowanie i regulowanie w celu uzyskania efektu pożądanego przez daną osobę. Wszystkie zdolności wchodzące w skład tego komponentu inteligencji emocjonalnej służą rozwojowi emocjonalnemu, intelektualnemu i osobistemu zrozumieniu (tamże).

Oprócz modelu zdolnościowego warto przyrzeć się także modelom mieszanym inteligencji emocjonalnej, propagowanym głównie przez Daniela Golemana oraz Reuvena Bar-Ona. Goleman (1997, s. 67) definiuje inteligencję emocjonalną jako „zdolność motywacji i wytrwałość w dążeniu do celu mimo niepowodzeń, umiejętność panowania nad popędami i odłożenia na później ich zaspokojenia, regulowania nastroju i niepoddawania się zmartwieniom upośledzającym zdolność myślenia, wczuwania się w nastroje innych osób i optymistycznego patrzenia w przyszłość” (tabela).

Tabela

Obszary inteligencji emocjonalnej w koncepcji Golemana (1997, s. 67)

Rozumienie emocji
Dostrzeganie uczuć; kierowanie od czasu do czasu swoimi emocjami
Zarządzanie emocjami
Manipulowanie emocjami, aby były właściwe; zdolność uspokajania siebie; zdolność pozbywania się narastającego niepokoju, posępnosci lub irytacji
Motywowanie siebie
Wykorzystywanie emocji do osiągnięcia celu; odracanie gratyfikacji i ograniczanie impulsywności; gotowość do ulegania zmiennym nastrojom
Rozpoznawanie cudzych emocji
Świadomość empatyczna; zdolność dostrojenia się do tego, czego inni chcą lub potrzebują
Podtrzymywanie relacji interpersonalnych
Umiejętność zarządzania emocjami innych ludzi; łatwość interakcji z innymi

Goleman (1999) uważa, że zdolności składające się na inteligencję emocjonalną można kształtować przez całe życie. Bar-On zaś definiuje inteligencję emocjonalną jako „szereg pozapoznawczych zdolności, kompetencji i umiejętności, które po-

zwalają jednostce na efektywne radzenie sobie z wymaganiami i naciskami środowiskowymi” (za: Knopp, 2010, s. 20). Elementem głównym tej teorii jest samoświadomość i zdolność do konstruktywnego wyrażania własnych myśli i uczuć.

Oprócz tego inteligencja emocjonalna wyraża się w rozpoznawaniu uczuć i potrzeb innych ludzi, tworzeniu i podtrzymywaniu satysfakcjonujących związków interpersonalnych oraz umiejętności realistycznego i elastycznego radzenia sobie w różnych sytuacjach życia społecznego, osobistego i zawodowego, podejmowaniu decyzji i rozwiązywaniu problemów (Jaworska, Matczak, 2001).

Jednym z podstawowych procesów poznawczych wchodzących w skład inteligencji emocjonalnej jest zdolność rozpoznawania emocji, której najważniejszym elementem jest umiejętność spostrzegania emocji definiowana przez Stanleya Greenspana jako „zdolność emocjonalnego wczuwania się” (za: Matczak, Piekarska, Studniarek, 2005, s. 10). Bar-On (1997) pisze o dwóch rodzajach umiejętności spostrzegania emocji: zdolności postrzegania emocji własnych oraz zdolności spostrzegania emocji innych ludzi. Pierwszą z nich zaklasyfikował on do grupy intrapersonalnych zdolności i umieścił w komponencie emocjonalnej samoświadomości. Drugą z nich zakwalifikował do grupy zdolności interpersonalnych, a dokładniej do empatii.

Inteligencja emocjonalna nie jest wrodzoną zdolnością, ale wspólnie z innymi właściwościami psychicznymi kształtuje się podczas całego życia jednostki. Wysoki poziom inteligencji emocjonalnej ma wpływ na prawidłowe funkcjonowanie i szeroko pojętą satysfakcję oraz powodzenie życiowe. Skutki niewłaściwego jej rozwoju mogą stanowić problemy zarówno dla samej jednostki, jak i dla jej otoczenia. Podejrzewa się, że na rozwój inteligencji emocjonalnej mają wpływ zarówno biologiczne uwarunkowania, jak i środowisko społeczno-wychowawcze (Jaworska, Matczak, 2001). Uważa się, że kluczowym okresem dla rozwoju inteligencji emocjonalnej jest dzieciństwo, dlatego wskazane jest stosowanie, już od najwcześniejszych lat życia jednostki, wszelkich oddziaływań kształtujących zdolności wchodzące w skład IE. Deficyty powstające w czasie dzieciństwa mogą mieć bowiem duży wpływ na emocjonalne i społeczne funkcjonowanie w dorosłym życiu (Śmieja, Orzechowski, 2008).

Adekwatne rozpoznawanie emocji innych wpływa na dokładniejszy wgląd i lepsze zrozumienie własnych emocji. Podstawą właściwego rozpoznawania emocji innych jest wiedza na temat emocji, która bazuje na wyższych zdolnościach, takich jak rozumienie i analizowanie emocji. Interakcja zdolności spostrzegania emocji z innymi umiejętnościami emocjonalnymi jest podstawą efektywnego radzenia sobie w życiu, które zależy od dobrze ukształtowanych kompetencji emocjonalnych (Jaworska, Matczak, 2001).

Informacje na temat cudzych emocji czerpane są z takich źródeł, jak: treści wypowiedzi werbalnych, ton głosu, postawa ciała, mimika, gesty i wytwory działalności człowieka. Ze względu na specyfikę sposobu porozumiewania się osób głuchych (język migowy) najbardziej istotną staje się zdolność rozpoznawania emocji innych na podstawie mimiki, która jest źródłem bogatej wiedzy o stanach wewnętrznych drugiej osoby. Za pomocą odpowiedniego wyrazu twarzy ludzie bardzo skutecznie komunikują się między sobą, zarówno świadomie, jak i nieświadomie. W wielu badaniach wykazano, że mimika stanowi bogatsze

źródło informacji o emocjach niż inne sposoby komunikacji (Matczak, Piekarska, Studniarek, 2005). W przypadku komunikatów werbalnych, które są niespójne z wyrazem twarzy, odbiorcy komunikatu większą wagę przywiązują do informacji przekazywanych poprzez mimikę niż przekaz słowny. Przekaz mimiczny jest też uniwersalny, co potwierdziły badania Paula Ekmana (za: tamże), który wykazał, iż emocje podstawowe, takie jak radość, smutek, strach, zdziwienie, pogarda, gniew i wstręt, przekazywane są za pomocą „języka twarzy” i rozumiane przez wszystkich ludzi, niezależnie od rasy i kultury.

Adekwatność rozpoznawania emocji na podstawie mimiki zależy przede wszystkim od kontekstu sytuacyjnego. Łatwiej bowiem odczytuje się emocje z wyrazu twarzy, jeżeli znane są emocje typowe dla danej sytuacji zewnętrznej. Trafne odczytywanie emocji jest także łatwiejsze w sytuacji, gdy osoba obserwowana nie jest obca i wyraża za pomocą mimiki typowe dla siebie stany emocjonalne w danej sytuacji. Poza tym trafność rozpoznawania ekspresji mimicznej zwiększa się także, gdy należy się do tej samej grupy narodowościowej lub etnicznej, co świadczy o występowaniu pewnych „dialektów emocjonalnych” specyficznych dla poszczególnych kultur. Wyniki badań wskazują również, że kobiety lepiej radzą sobie w odczytywaniu emocji z mimiki. Trafność rozpoznawania ekspresji mimicznej zależy jednak przede wszystkim od różnic indywidualnych i doświadczeń społecznych (tamże).

Rozwój emocjonalny niesłyszących

Słuch informuje nas o ładunkach emocjonalnych, które niosą wypowiedzi innych osób. Osoby z wadą słuchu jednak nie są w stanie odczytać emocji towarzyszących wypowiedziom rozmówcy na podstawie modulacji i intonacji jego głosu. Kompenzacyjną funkcję w tym zakresie pełni więc wzrok, który pomaga w dostrzeganiu i rozpoznawaniu emocji. Niesłyszący rozpoznają wobec tego emocje innych na podstawie ich mimiki i gestów. W otoczeniu ludzi słyszących osoby z wadą słuchu posługujące się językiem migowym często nie mają możliwości rozładować własnych doznań afektywnych poprzez dyskusję i werbalne wyrażenie emocji. Może to przyczynić się w dalszych konsekwencjach do zwiększenia impulsywności i słabego hamowania reakcji emocjonalnych (Krakowiak, Dziurda-Multan, 2006).

Emocje podstawowe są prawidłowo rozpoznawane przez dzieci z wadą słuchu, o czym informują nas wyniki badań Włodzimierza Pietrzaka (1982), natomiast przy rozpoznawaniu złożonych emocji dzieci te napotykają już więcej trudności. Autor ten uważa także, że trudności w rozpoznawaniu emocji, które mogą towarzyszyć osobom z wadą słuchu, wiążą się nie tylko z rozwojowymi właściwościami mowy oraz logicznego myślenia, ale także mogą wynikać z niedostatecznej edukacji emocjonalnej w procesie nauczania i wychowania. Nieadekwatność pojawiająca się w rozpoznawaniu emocji i niewielka wiedza emocjonalna może znacząco wpływać na stosunki międzyludzkie oraz umiejętność radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych.

Na sferę emocjonalną głuchego dziecka duży wpływ mają rodzice oraz ich praktyki wychowawcze, ale także to, czy dziecko głuche mieszka podczas pobierania nauki szkolnej w internacie czy w domu rodzinnym. Dzieci i młodzież nie-

słysząca mieszkająca w internacie często doświadcza mniej konfliktów emocjonalnych i doznaje mniej frustracji i stresu niż ich rówieśnicy z wadą słuchu, którzy dochodzą do szkoły z domów rodzinnych. Powodem tego jest zaspokojona potrzeba przynależności do grupy, jedna z podstawowych i bardzo ważnych w tym okresie życia. Dzieci mieszkające w internacie są w stałym, intensywnym kontakcie ze swoimi niesłyszącymi rówieśnikami, co wywołuje w nich uczucie akceptacji oraz brak potrzeby upodobnienia się do otaczającego ich środowiska (tamże).

Na funkcjonowanie społeczne dzieci niesłyszących ma także wpływ obecność innych osób niesłyszących w rodzinie dziecka. Rudolf Pintner (za: Kaiser-Grodecka, 1987) po analizie swoich badań i obserwacji stwierdził, iż niesłyszące dzieci z głuchych rodzin często cechują się lepszym przystosowaniem emocjonalnym i społecznym od dzieci głuchych z rodzin słyszących. Zależność ta w dużym stopniu wiąże się z językiem migowym, który w rodzinie głuchej jest naturalnie wykorzystywany w komunikacji rodziców z dziećmi i jest dla dziecka pierwszym opanowanym przez niego językiem. W takiej sytuacji dziecko nie ma poczucia wyizolowania, gdyż jego komunikacja z otoczeniem nie jest ograniczana, nie napotyka też barier, a odczuwa akceptację ze strony najbliższych mu osób, co zaspokaja jego potrzebę bezpieczeństwa.

Założenia badań własnych

Celem podjętych badań było określenie poziomu inteligencji emocjonalnej u młodzieży niesłyszącej posługującej się językiem migowym i porównanie go z poziomem inteligencji emocjonalnej młodzieży słyszącej. Celem było także zweryfikowanie założenia, że wśród osób z wadą słuchu lepiej funkcjonują emocjonalnie te osoby, których rodzice również są niesłyszący, oraz określenie, czy występują różnice w umiejętnościach wykorzystywania emocji przez słyszących i niesłyszących. Celem badań było również sprawdzenie poziomu zdolności rozpoznawania emocji na podstawie odczytywania ekspresji mimicznej zarówno u słyszących, jak i niesłyszących, z podziałem na występowanie bądź brak wady słuchu w rodzinie.

W przeprowadzonych badaniach wzięło udział 80 osób w wieku od 17 do 19 lat. Grupę badaną stanowiło 40 osób z głęboką wadą słuchu (powyżej 90 dB), będących uczniami szkół średnich dla niesłyszących, zamieszkujących w internatach, posługujących się językiem migowym jako głównym sposobem komunikacji i będących w normie intelektualnej. Doboru tej grupy dokonano na podstawie analizy orzeczeń o potrzebie kształcenia specjalnego. Połowa z przebadanych głuchych uczniów (20 osób) ma rodziców niesłyszących, a druga połowa słyszących. Przebadano 20 kobiet i 20 mężczyzn, w tym 10 kobiet z rodzin słyszących i 10 z niesłyszących oraz 10 mężczyzn z rodzin słyszących i 10 mężczyzn z rodzin niesłyszących. Grupę kontrolną stanowiło 40 słyszących uczniów w normie intelektualnej ze szkoły średniej ogólnodostępnej. Wśród nich było 20 mężczyzn i 20 kobiet.

Problemem badawczym było określenie ewentualnych różnic w poziomie inteligencji emocjonalnej oraz w jej strukturze, w tym w poziomie umiejętności rozpoznawania emocji własnych i cudzych oraz umiejętności wykorzystywania emocji, a także zdolności rozpoznawania emocji na podstawie ekspresji mimicznej u osób niesłyszących (grupa badana) i słyszących (grupa kontrolna).

Ze względu na fakt, iż wada słuchu nie pozwala na odczytywanie emocji na podstawie prozodycznych elementów wypowiedzi ustnej, a brak lub niewielkie kompetencje językowe oraz nierozwinięta pamięć logiczno-słowna wpływają na trudności w rozpoznawaniu, kontrolowaniu i wykorzystywaniu emocji, założono, że:

Hipoteza 1. Młodzież niesłysząca wykazuje niższy poziom inteligencji emocjonalnej od młodzieży słyszającej.

Biorąc pod uwagę przypuszczenia związane z tym, że głusi mają niższą samoświadomość i wiedzę emocjonalną niż osoby słyszące, założono, że:

Hipoteza 2. Niesłyszący mają mniejsze zdolności w zakresie rozpoznawania emocji innych ludzi.

Hipoteza 3. Niesłyszący mają mniejsze zdolności w zakresie wykorzystywania swoich emocji we wspomaganiu myślenia i działania od słyszących.

Biorąc pod uwagę to, że mimika jest głównym elementem gramatyki języka migowego, którym posługują się osoby głuche, a jednocześnie stanowi kompetencję wchodzącą w skład inteligencji emocjonalnej oraz że osoby wychowane w środowisku posługującym się głównie językiem migowym mają bogatszą ekspresję mimiczną i większe doświadczenie w jej rozpoznawaniu i ocenianiu, założono, że:

Hipoteza 4. Niesłyszący osiągają lepsze wyniki w rozpoznawaniu emocji na podstawie obserwowania ekspresji mimicznej niż słyszący.

Hipoteza 5. Niesłyszący pochodzący z rodzin głuchych osiągają wyższe wyniki w rozpoznawaniu emocji na podstawie obserwowania ekspresji mimicznej niż niesłyszący, którzy mają słyszących rodziców.

W badaniach wykorzystano dwa narzędzia badawcze. Pierwszym z nich był Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE w polskiej adaptacji autorstwa Anny Ciechanowicz, Aleksandry Jaworowskiej i Anny Matczak, zawierający 33 stwierdzenia, do których należy się ustosunkować na skali 1–5 (zdecydowanie nie zgadzam się – zdecydowanie zgadzam się). Na podstawie wyników uzyskanych w pomiarze tym kwestionariuszem można określić poziom zdolności rozpoznawania emocji oraz poziom zdolności wykorzystywania emocji do wspomagania procesu myślenia i działania. Drugim narzędziem badawczym była Skala Inteligencji Emocjonalnej – Twarze – SIE-T autorstwa Anny Matczak, Joanny Piekarskiej i Elżbiety Studniarek, zawierająca 18 fotografii kobiet i mężczyzn wyrażających stany emocjonalne pozytywne (8, w tym 4 przedstawione przez kobietę i 4 przez mężczyznę) i negatywne (10, w tym 5 przedstawionych przez kobietę i 5 przez mężczyznę).

Badanie przebiegało w odpowiednich warunkach: dobre oświetlenie, brak dystraktorów, wygodne miejsce pracy. Po dokładnym przedstawieniu instrukcji przez osobę badającą każda osoba badana wykonywała oba testy. Dla lepszego zrozumienia stwierdzeń z Kwestionariusza INTE w grupie młodzieży niesłyszącej przed każdym kolejnym stwierdzeniem tłumacz języka migowego przekazywał dane stwierdzenie osobie badanej za pomocą języka migowego. Tłumaczenie na język migowy wykonane zostało w celu lepszego zrozumienia przez osoby niesłyszące twierdzeń zawartych w tym kwestionariuszu. Przed wykonaniem zadań ze Skali Twarze – SIE-T tłumacz sprawdził rozumienie wszystkich nazw emocji występujących na arkuszu odpowiedzi do tej skali.

Do zmiennych niezależnych w badaniach zaliczono: wiek badanych, płeć, stopień uszkodzenia słuchu, sposób porozumiewania się z otoczeniem (nie doty-

czyło grupy kontrolnej), występowanie wady słuchu u rodziców (nie dotyczyło grupy kontrolnej) z odpowiednimi wskaźnikami:

- wiek: 17–19 lat,
  - płeć: kobieta – mężczyzna,
  - stopień ubytku słuchu: głęboki (powyżej 90 dB według klasyfikacji Międzynarodowego Biura Audiofonologii); norma dla grupy kontrolnej (do 20 dB według klasyfikacji BIAP),
  - sposób porozumiewania się z otoczeniem: język migowy,
  - występowanie wady słuchu u rodziców: rodzice słyszący – rodzice niesłyszący. Zmienne zależne natomiast to:
    - poziom inteligencji emocjonalnej,
    - poziom rozumienia mimicznej ekspresji emocji,
    - poziom zdolności wykorzystywania emocji we wspomaganie myślenia i działania,
    - poziom zdolności rozpoznawania emocji innych.
- Wskaźniki dla zmiennych zależnych:
- poziom inteligencji emocjonalnej:
    - wynik uzyskany w badaniu Kwestionariuszem Inteligencji Emocjonalnej INTE,
  - poziom rozumienia mimicznej ekspresji emocji:
    - wynik uzyskany w badaniu Skalą Inteligencji Emocjonalnej – Twarze SIE-T,
  - poziom zdolności wykorzystywania emocji:
    - wynik uzyskany w badaniu Kwestionariuszem INTE dla pozycji 2, 3, 7, 10, 12, 13, 14, 17, 20, 23, 31,
  - poziom zdolności rozpoznawania emocji innych:
    - wynik uzyskany w badaniu Kwestionariuszem INTE dla pozycji 5, 15, 18, 22, 25, 29, 32, 33.

Wyniki badań

Uczniowie niesłyszący w badaniu Kwestionariuszem INTE uzyskali wyniki słabsze ($M=108,77$) od uczniów słyszących ($M=127,20$). Różnica między grupami wystąpiła także w poziomie zdolności rozpoznawania emocji i zdolności wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania. Młodzież słysząca uzyskała wyższe wyniki wskazujące na poziom tych zdolności niż młodzież niesłysząca. W zakresie zdolności rozpoznawania emocji osoby niesłyszące uzyskały średnią wyników ($M=24,42$), która jest o 5,7 niższa niż średnia uzyskana przez słyszących ($M=30,15$). W zakresie zdolności wykorzystywania emocji we wspomaganie myślenia i działania osoby niesłyszące uzyskały średnią wyników ($M=36,92$) o 6,7 niższą niż osoby słyszące ($M=43,65$).

Analiza testem t-Studenta dla prób niezależnych wykazała, że obecność wady słuchu ma związek z poziomem inteligencji emocjonalnej, $t(78)=5,67$; $p<0,001$. Poziom inteligencji emocjonalnej u osób słyszących jest istotnie wyższy od poziomu inteligencji emocjonalnej osób niesłyszących. Wielkość efektu (d Cohena=1,26) wskazuje na silny związek między obecnością wady słuchu a poziomem inteligencji emocjonalnej. Poziom zdolności rozpoznawania emocji u osób słyszących jest istotnie wyższy od poziomu zdolności rozpoznawania emocji u osób niesłyszą-

cych. Wielkość efektu (d Cohena=1,19) wskazuje na silny związek między obecnością wady słuchu a poziomem zdolności rozpoznawania emocji. Poziom zdolności wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania również jest związany z występowaniem wady słuchu, $t(78)=5,05$; $p<0,001$. Poziom zdolności wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania u osób słyszących jest istotnie statystycznie wyższy od poziomu zdolności wykorzystywania emocji u osób niesłyszących. Wielkość efektu (d Cohena=1,14) wskazuje na silny związek między obecnością wady słuchu a poziomem zdolności wykorzystywania emocji do wspomaganie procesu myślenia i działania.

Różnice średnich między wynikami słyszących i niesłyszących w przypadku obu zdolności i ogólnie mierzonej inteligencji emocjonalnej były istotne statystycznie. Potwierdzono więc hipotezy zakładające niższy poziom inteligencji emocjonalnej u młodzieży niesłyszącej oraz mniejsze zdolności w zakresie rozpoznawania emocji i wykorzystywania emocji własnych we wspomaganie procesów myślenia i działania u młodzieży niesłyszącej niż u młodzieży słyszącej.

Z porównania wyników osób niesłyszących mających słyszących i niesłyszących rodziców widać, że osoby niesłyszące z rodzin słyszących osiągnęły średni wynik w INTE ($M=112,85$) wyższy niż osoby niesłyszące mające rodziny głuche ($M=104,70$). Różnica między średnimi wynosiła 8,15, jednak analiza testem t -Studenta dla prób niezależnych wykazała, że różnica ta jest nieistotna statystycznie, $t(38)=1,95$; $p>0,05$.

Wyniki osób niesłyszących w Skali SIE-T były niższe od wyników uzyskanych przez młodzież słyszącą, co nie potwierdziło pierwotnego założenia, że niesłyszący osiągną lepsze wyniki w rozpoznawaniu emocji na podstawie obserwowania ekspresji mimicznej niż słyszący. Różnica między średnimi wynikami osób słyszących ($M=78,10$) oraz niesłyszących ($M=76,20$) nie była istotna statystycznie, więc nie można wnioskować o istotnych różnicach w poziomie zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej u młodzieży niesłyszącej i słyszącej.

Okazało się, że średnia wyników osób niesłyszących mających niesłyszących rodziców ($M=79,10$) była istotnie wyższa niż średnia wyników młodzieży niesłyszącej mającej rodziców słyszących ($M=73,40$).

Analiza testem t -Studenta dla prób niezależnych wykazała, że różnica ta jest istotna statystycznie, $t(38)=2,12$; $p<0,05$, natomiast wielkość efektu (współczynnik d Cohena) wywieranego przez zmienną niezależną, jaką jest występowanie wady słuchu w rodzinie, na zmienną zależną, którą jest poziom zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej, wynosi 0,68 i wskazuje na średnio nasilony związek między zmiennymi.

Dyskusja wyników

Wyniki uzyskane w Kwestionariuszu INTE pozwalają na weryfikację pierwszych trzech hipotez.

W hipotezie 1. zakładano, że młodzież niesłysząca wykazuje niższy poziom inteligencji emocjonalnej od młodzieży słyszącej.

Hipoteza ta została potwierdzona w naszych badaniach. Średnia wyników uzyskanych przez młodzież niesłyszącą wynosiła 108,77 i była o 18,42 mniejsza

niż średnia uzyskana przez młodzież słyszącą, $M=127,20$. Różnica ta jest istotna statystycznie, zatem możemy twierdzić, że hipoteza ta jest prawdziwa.

W hipotezach 2. i 3. dotyczących struktury inteligencji emocjonalnej zakładano, że niesłyszący mają mniejsze zdolności w zakresie rozpoznawania emocji innych ludzi i że niesłyszący mają mniejsze zdolności w zakresie wykorzystywania swoich emocji we wspomaganie myślenia i działania od słyszących.

Zarówno w przypadku zdolności rozpoznawania emocji, jak i zdolności wykorzystywania emocji do wspomaganie myślenia i działania osoby słyszące uzyskały wyższe wyniki niż osoby niesłyszące. W zakresie zdolności rozpoznawania emocji osoby niesłyszące uzyskały średnią wyników o 5,72 niższą niż średnia uzyskana przez słyszących, zaś w zakresie zdolności wykorzystywania emocji we wspomaganie myślenia i działania o 6,72 niższą niż osoby słyszące. Różnica średnich między wynikami słyszących i niesłyszących w przypadku obu zdolności jest istotna statystycznie. Możemy więc twierdzić, że hipotezy te zostały potwierdzone.

W hipotezach 4. i 5. dotyczących poziomu zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej zakładano, że niesłyszący osiągają lepsze wyniki w rozpoznawaniu emocji na podstawie obserwowania ekspresji mimicznej niż słyszący oraz że niesłyszący pochodzący z rodzin głuchych osiągają wyższe wyniki w rozpoznawaniu emocji na podstawie obserwowania ekspresji mimicznej niż niesłyszący, którzy mają słyszących rodziców. Wyniki osób niesłyszących w Skali SIE-T są niższe niż osób słyszących. Z tego względu hipotezy 4. nie można przyjąć. Różnica między średnimi wynikami osób słyszących oraz niesłyszących nie jest istotna statystycznie, więc nie można wnioskować o różnicach w poziomie zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej u młodzieży niesłyszącej i słyszącej.

Hipoteza 5. została potwierdzona, gdyż średnia wyników osób niesłyszących mających niesłyszących rodziców jest istotnie wyższa niż średnia wyników młodzieży niesłyszącej mającej rodziców słyszących.

Przedstawione badania miały na celu określenie poziomu i struktury inteligencji emocjonalnej u młodzieży niesłyszącej. Analizy wyników wykazały, że zarówno w poziomie inteligencji emocjonalnej, jak i poziomie poszczególnych zdolności, takich jak rozpoznawanie emocji, wykorzystywanie emocji do wspomaganie myślenia i działania oraz rozpoznawanie ekspresji mimicznej, osoby niesłyszące osiągają niższe wyniki od osób słyszących. Dodatkowo bardzo cenną informacją jest fakt, że osoby niesłyszące z rodzin niesłyszących, w których podstawowym językiem jest język migowy, uzyskiwały lepsze wyniki w zakresie zdolności rozpoznawania ekspresji mimicznej od osób niesłyszących z rodzin słyszących.

Uzyskane wyniki wskazują na potrzebę wspierania funkcjonowania emocjonalnego młodzieży z wadą słuchu. Wykazano bowiem, iż niesłyszący cechują się niższym poziomem inteligencji emocjonalnej i gorzej radzą sobie od swoich słyszących rówieśników w rozpoznawaniu emocji innych osób oraz wykorzystywaniu własnych emocji w procesie myślenia i działania. Przyczyną tego może być już wcześniej wspomniany brak dostatecznej edukacji emocjonalnej w procesie nauczania i wychowania. Zmysł słuchu w znaczący sposób przyczynia się do odczytywania emocji na podstawie prozodycznych elementów wypowiedzi ustnej, więc brak lub niewielkie kompetencje językowe oraz nierozwinięta pamięć logiczno-słowna wpływają na trudności w rozpoznawaniu, kontrolowaniu i wy-

korzystywaniu emocji, co wyjaśniać może uzyskane wyniki. Pojawia się więc potrzeba rozwijania języka narodowego i wzbogacania kompetencji językowych od wczesnych lat życia, co pozwoliłoby w dalszej perspektywie osiągnąć pełniejszy rozwój emocjonalno-społeczny.

Ujawnia się także związek między lepszym odczytywaniem przekazu emocjonalnego z ekspresji mimicznej a wzrastaniem w rodzinie niesłyszącej, w której podstawowym sposobem komunikacji jest język migowy, będący językiem wizualno-przestrzennym, bazującym również na mimice. Wskazuje to na dużą rolę mimiki i języka migowego w procesie kształtowania kompetencji emocjonalnych u dzieci niesłyszących, szczególnie tych, które pochodzą z niesłyszących rodzin oraz przebywają ze swoimi niesłyszącymi rówieśnikami w internacie.

Wiedza o zróżnicowanym, często bardzo niskim poziomie świadomości emocji u niesłyszących dzieci jest dla ich rodziców, surdopedagogów oraz innych specjalistów z nimi pracujących bardzo istotna. Konieczne bowiem jest przekazywanie tym dzieciom szerokiej wiedzy emocjonalnej oraz kształtowanie umiejętności rozpoznawania, nazywania, a także adekwatnego wyrażania i wykorzystywania emocji. Trzeba przy tym pamiętać o znaczącej, kompensacyjnej roli wzroku w odbiorze emocji.

Większość działań na każdym etapie rozwoju oraz we wszystkich rodzajach placówek edukacyjnych skupia się na rozwoju języka i komunikacji. Jest to priorytetem niepodważalnym, jednak należy pamiętać o równie istotnym rozwoju kompetencji społeczno-emocjonalnych, który uzupełnia i wspiera rozwój funkcji językowych. Inteligencja społeczna i rozumienie stanów umysłu innych osób pozwala nam w pełni uczestniczyć w społecznym życiu. Rozwój inteligencji emocjonalnej jest więc bardzo istotny, gdyż niskie zdolności emocjonalne przekładać się mogą na niewielki poziom kompetencji społecznych, problemy w utrzymywaniu i zawieraniu kontaktów interpersonalnych, a także na niższą samoświadomość, samokontrolę oraz trudności w podejmowaniu decyzji i rozwiązywaniu problemów. Jest to bardzo ważny obszar funkcjonowania, który stanowi bazę harmonijnego życia.

Bibliografia

- Denham, S.A., Zinsser, K., Bailey, C.S. (2011). Emotional intelligence in the first five years of life. W: R.E. Tremblay, M. Boivin, R.D. Peters (red.), *Encyclopedia on Early Childhood Development* [online]. <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/638/emotional-intelligence-in-the-first-five-years-of-life.pdf> [dostęp: 17.04.2014].
- Goleman, D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Goleman, D. (1999). *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań: Wydawnictwo Media Rodzina.
- Hoffman, B. (1979). *Rewalidacja niesłyszących*. Warszawa: PWN.
- Jaworska, A., Matczak, A. (2001). *Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej INTE. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Kaiser-Grodecka, I. (1987). Wybrane zagadnienia surdopsychologii. W: A. Wyszyńska (red.), *Psychologia defektologiczna*. Warszawa: PWN.
- Knopp, K.A. (2010). *Inteligencja emocjonalna oraz możliwość jej rozwijania u dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Krakowiak, K., Dziurda-Multan, A. (red.). (2006). *Nie głos, ale słowo... Przekraczanie barier w wychowaniu osób z uszkodzeniami słuchu*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Matczak, A., Piekarska, J., Studniarek, E. (2005). *Skala Inteligencji Emocjonalnej – Twarze (SIE-T). Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Pietrzak, W. (1982). Rozumienie emocji przez dzieci głuche. *Szkoła Specjalna*, 6 (113), 405–413.
- Salovey, P., Sluyter, D.J. (1999). *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Sameroff, A., Lewis, M., Miller, S. (red.). (2000). *Handbook of Developmental Psychopathology*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Schaffer, H.R. (2006). *Rozwój społeczny. Dzieciństwo i młodość*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Śmieja, M., Orzechowski, J. (2008). *Inteligencja emocjonalna. Fakty, mity, kontrowersje*. Warszawa: WN PWN.
- Wójcik, M. (2008). *Wybrane aspekty społecznego funkcjonowania młodzieży niesłyszącej i słabosłyszącej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

EMOTIONAL INTELLIGENCE STRUCTURE AND LEVEL IN DEAF ADOLESCENTS

Abstract

Emotional intelligence enables people to recognize their own emotions and those of others and to use them in everyday life as valuable information that determines success in social interactions. Inaccurate recognition of emotions or inability to control them can have a significant impact on interpersonal relationships and the ability to cope with difficult life situations. Hearing impairments result in various consequences – both in emotional and social functioning.

The article presents the findings of a research study on emotional intelligence and recognition of facial expressions in deaf adolescents. The data were collected with the use of two tools: the self-report INTE Questionnaire and the Emotional Intelligence Scale – Faces (SIE-T). Study participants were 80 secondary school students, including 40 hearing adolescents and 40 deaf adolescents using sign language. A quantitative method, Student's t-test for independent samples, was used to analyze the significance of the findings.

The research study showed that the deaf people had lower scores than the hearing people both in the level of emotional intelligence and in the level of individual skills that constitute its structure, such as: recognizing emotions, using emotions to guide thinking and action, and recognizing facial expressions. Furthermore, deaf adolescents from deaf families where sign language was the main communication means achieved higher scores in the ability to recognize facial expressions as compared to deaf adolescents from hearing families.

The study suggests the need for broader emotional education and more intensive support for the development of socioemotional skills in deaf adolescents.

Key words: deaf, emotional intelligence, facial expressions